

Bukharin'in Marksizmi

Özgür Öztürk

Ekim devriminin ardından yaşanan iç savaş sırasında Lenin, Trotskiy'e bir ara "Eğer beyaz muhafızlar bizi ikimizi öldürürlerse Sverdlov ve Buharin bu işi yürütebilirler mi, ne dersiniz?" diye sorar.¹ Kastettiği "iş" devrime önderlik etmektir ve her ne kadar düşüncesini bir soru biçiminde dile getirmiş olsa da, yerlerine Sverdlov ile Bukharin'in geçeceğini tahmin ettiği açıktır. Bu önemli konuşmanın tek tanığı Trotskiy ve kesin tarihi belli değil, fakat muhtemelen 1918 sonu ile 1919 başı arasında gerçekleşmiştir. Zira Lenin'in sözünü ettiği iki genç devrimciden biri olan, Bolşeviklerin efsanevi örgütçüsü Yakov Sverdlov, 1919 yılı Mart ayında İspanyol gribi salgınında ölmüştür. Öte yandan, Trotskiy bu anıyı ilk kez 1924'te, Lenin'in ölümünün ardından kaleme almıştır ve o dönemde Bukharin ile karşıt kamplardadır.² Dolayısıyla, Bukharin'e çarpıcı bir övgü içeren bu anekdotun doğruluğundan kuşku duymak için herhangi bir neden yoktur: Lenin, Bukharin'e açıkça büyük değer vermiş, hatta onu bir ölçüde kendi ardılı olarak görmüştür. Nitekim vasiyeti olarak bilinen belgede de Bukharin'i hem partinin değerli ve önde gelen bir teorisyeni, hem de tüm partinin haklı sevgisini kazanmış birisi olarak nitelendirecektir.³

1 Lev Troçki, *Hayatım*, çev: Müntekim Öçmen, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999, s. 361.

2 Trotskiy, otobiyografisinde, Bukharin'i genellikle "çocuksu", "histerik" gibi olumsuz sıfatlarla anar, bkz. *Hayatım*, s. 292, 497.

3 V.İ. Lenin, *Lenin'in Son Kavgaı*, çev: Meral Delikara Topçu, Ankara: Öteki Yayınevi, 1999, s. 197.

Nikolay İvanoviç Bukharin'in parlak kişisel özellikleri çokça vurgulanmıştır: enerjik, sevimli, kolay iletişim kuran biridir. Gençlere özgü canlı tavırları ve Trotskiy'in gözlemiyle daima "yaşlı bir öğrenci havası" vardır. Ayrıca biraz bohem, sanatçı bir kişiliğe de sahiptir.⁴ Tüm bunların yanı sıra, hemen her konuda geniş bilgisi olan bir entelektüeldir. Yazdığı metinlerde iktisattan tarihe, sosyolojiden felsefeye, estetikten fiziğe kadar birçok alanla ilgili tartışmalar yer alır. Genç kuşaktan (1888 doğumlu) sayılmasına rağmen, 1910'lu yıllardan itibaren birbiri ardına parlak eserler vermiştir. Lenin sonrası dönemde ise, 1920'lerin ortalarında parti içinde -dolayısıyla ülkede- belki de en çok sözü geçen teorisyen konumuna ulaşmıştır.

1920'li yıllar, Sovyetler Birliği'nin ve dünya komünist hareketinin izleyeceği çizginin büyük mücadeleler sonucunda şekillendiği, kritik bir zaman dilimini ifade eder. NEP (Yeni Ekonomi Politikası) adı verilen uygulamaların damga vurduğu ve 1921 yılından 1929'a kadar devam eden dönem boyunca, Sovyetler Birliği'nde etkili Bolşevik önderlerden biri Bukharin'dir. Bu dönemde Bukharin, *Pravda* gazetesinin yayın yönetmenliği, Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde yöneticilik, SBKP Merkez Komitesi üyeliği, politbüro üyeliği gibi birçok resmi görevinin yanı sıra Komintern'in de başındadır (Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi sekreteri ve başkan). Fakat, NEP dönemi kapanırken Bukharin'in siyasal kariyeri de inişe geçmiştir. "Sağ sapma" ile mücadele kampanyasında Bukharin önce politbürodan ihraç edilmiş, ardından düzmece bir yargılama ile ölüm cezasına çarptırılıp 1938 yılında kurşuna dizilmiştir. Bolşevik Partisi'nin 1920'li yıllardaki en parlak ve en çok sevilen önder ve teorisyenlerinden biri, Stalinist propaganda aygıtının çabasıyla, uzun süre unutuluşun karanlığında kalacaktır.

Tarih yuvarlak rakamlara meraklıdır: Sovyetler Birliği Bukharin'in itibarını, doğumunun yüzüncü ve öldürülüşünün ellinci yılında iade etmiştir. SSCB'nin çöküşünü hemen önceleyen **glasnost** ve **perestroika** döneminde Bukharin, Stalinist politikalara gerçek bir alternatif sunan, "hümanist" ve "piyasacı" bir teorisyen olarak yeniden gündeme getirilmiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nde hâkim konuma geçen piyasa yanlısı bürokratlar, "1930'lu yıllarda Sovyet sanayileşmesi Stalinist zorla kolektifleştirme politikasına değil de Bukharin'in temsil ettiği ve NEP'in devamını öngören politikalara dayandırılıysa büyük insani bedeller ödenmeyecekti" görüşünü savunmuştur. Üstelik iddialar salt 1930'larla sınırlı tutulmayıp, SSCB'nin tüm tarihi boyunca yaşanan sorunlar devletçi zihniyete, katı merkezîyetçi anlayışa, piyasa düşmanı yaklaşıma bağlanmıştır. Sonuçta ortaya çıkan verimsiz ve baskıcı yapının ancak kapsamlı reformlarla düzeltilebileceği,

---

4 Ömrünün son aylarında Lubyanka hapisanesinde ölümü beklerken, *Felsefi Bezemeler* başlıklı bir felsefe kitabının yanı sıra, bir defter dolusu şiir ve çocukluk yıllarını konu alan otobiyografik bir roman yazmıştır: Nikolay Buharin, *Her Şey Nasıl Başladı*, çev: Anahid Azaryan, Ankara: Epos Yayınları, 2003; Nikolai Bukharin, *Philosophical Arabesques*, çev: Renfrey Clarke, New York: Monthly Review Press, 2005.

bunun da vaktiyle Bukharin'in temsil ettiği fakat Stalin tarafından boğulan “demokrasi ve piyasa dostu” çizginin yeniden canlandırılmasını gerektirdiği öne sürülmüştür. 1980'lerin ikinci yarısında bir süre gündemi kaplayan bu “reformcu” söylemlerin son analizde kapitalist restorasyona hizmet ettiği gayet iyi bilinmektedir. Dolayısıyla, Bukharin Sovyetler Birliği'nde kapitalizme dönüşü meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Bukharin'i NEP'le, piyasayla, şiddet karşıtlığıyla özdeşleştiren ve neredeyse liberal bir azize dönüştüren görüşün yaygınlaşmasında Stephen Cohen'in etkili biyografisi de önemli rol oynamıştır.⁵

Bu yazıda “liberal Bukharin tezi” denilebilecek bu fikir eleştirilecektir.⁶ Hem Stalin taraftarlarının hem de piyasa yanlısı sosyalistlerin çizdikleri Bukharin portresi yanıltıcıdır. Bukharin bir piyasa sosyalisti değildir, piyasa ilişkilerine veya “kulak”lara (zengin köylülere) özel herhangi bir sempati duymamıştır. Bunu söylemek Bukharin'in kusursuz bir komünist olduğunu öne sürmek anlamına gelmez. Aksine, Bukharin'in çok “günahı” vardır: “tek ülkede sosyalizm” görüşünü ilk sistemleştiren kişi olması, Stalin'le işbirliği yapıp sol muhalefetin tasfiyesini yürütmesi, Komintern'in 1920'lerde Sovyetler Birliği'nin dış politika aracı gibi işlev görmesindeki ve başta Çin devrimi olmak üzere dünyada devrimci hareketlerin ezilmesine yol açan hatalı politikaların ısrarla sürdürülmesindeki rolü ilk akla gelenlerdir. Bu liste uzatılabilir. Fakat, Bukharin'in son nefesine kadar inançlı bir komünist olarak kaldığı da bir gerçektir.

“Liberal Bukharin” tezini tamamlayan bir diğer görüş, Bukharin'in, Savaş Komünizmi yıllarında partide en solda yer almasına rağmen, iç savaşı izleyen NEP döneminde aniden ve hızla en sağa kaydığı iddiasıdır.⁷ Bu iddia da yanıltıcıdır ve Bukharin'in önceleri “anarşist” sonraları “liberal” olduğuna dair yaygın kanaatleri beslemiştir. Oysa hem Bukharin'in teorik görüşleri sanıldığı kadar tutarsız değildir, hem de 1920'lerin ikinci yarısındaki çizgisi örtük olarak ima edildiği gibi piyasacı sosyalizm yönünde değildir. Aksine, olağanüstü üretken bir yazar olan Bukharin aslında kendi içinde son derece tutarlı bir teorik hatta ilerlemiştir ve bunun gerisinde modern kapitalizme ve emperyalizme dair görüşleri yatar. Yazıda, yüz yıl önce kaleme aldığı *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* yapıtındaki emperyalizm teorisinden hareketle, Bukharin'in *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi ve Tarihi Maddecilik* gibi diğer belli başlı yapıtlarında da karşımıza

5 Stephen F. Cohen, *Buharin ve Bolşevik Devrimi*, birinci cilt, çev: Neşet Kocabıyıkoglu, İstanbul: Kavram Yayınları, 1991; ikinci cilt, çev: Ayşe Günaysu, 1992.

6 Buradakine benzer görüşler için bkz. Nicholas N. Kozlov, “Nikolai Ivanovich Bukharin: Reconsiderations on a ‘neo-Narodnik litterateur’”, *Review of Radical Political Economics*, Vol. 17, No 4, 1985; Lars T. Lih, “Political Testament of Lenin and Bukharin and the Meaning of NEP”, *Slavic Review*, Vol. 50, No 2, 1991; Anthony Stephen Novosel, *Nikolai Bukharin: Alternative or Interregnum?*, doktora tezi, University of Pittsburgh, 2005.

7 Bkz. Richard B. Day, “Dialectical Method in the Political Writings of Lenin and Bukharin”, *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 9, No 2, 1976, s. 252.

çıkan Marksizm anlayışı ve çeşitli dönemlerde savunduğu bazı politikalar değerlendirilecektir.⁸ Bukharin 1930 sonrasında siyasal yaşamın dışına itildiğinden, yazdıkları eskisi kadar etki yaratmamıştır. Bu dönemdeki yapıtları arasında, hapisanede yazdığı *Felsefi Bezemeler* özellikle ilginç ve derinlikli bir çalışmadır. Fakat, bu yazıda yalnızca 1930 öncesindeki fikirleri tartışılacaktır.

Bukharin'in görüşleri kendi içinde tutarlıdır, fakat başka sorunlar barındırır. Ekonomik ve felsefi konularda birçok eseri bulunmasına rağmen Marksist kampa bir "Bukharinizm" ekolü ortaya çıkmadıysa, bunun nedeni liberalliği veya tutarsızlıkları değil, kendine özgü Marksizm anlayışıdır. Nitekim Lenin, vasiyetinde Bukharin'in kişisel özelliklerine çarpıcı övgüler yönelttikten hemen sonra, onun teorik görüşlerinin "tümüyle Marksist olduğu da şüphelidir, zira onda skolastik bir yan vardır (hiçbir zaman diyalektiği incelememiş ve sanırım yeterince de anlamamıştır)" cümlesini yazdırmıştır.⁹ Bu ifade, parti yönetiminde Bukharin dışındaki herkesin tümüyle Marksist ve diyalektiğe uygun görüşler taşıdığı anlamına gelmez kuşkusuz. Fakat, partinin önde gelen bir teorisyeninden beklentiler ve ona uygulanacak standartlar doğal olarak biraz farklıdır. Gelgelelim Bukharin mekanik, indirgemeci ve "sosyolojik" bir Marksizm anlayışı geliştirmiştir. Böyle bir anlayış ise birçok kritik dönemde önemli teorik ve politik hatalar yapmasına yol açmıştır. Diyalektik olmayan felsefi yaklaşımı, Bukharin'i dramatik yanlışlara sürüklemiştir. Özetle: Bukharin'deki esas sorun liberal olması değil, mekanik olmasıdır.

Diyalektiğin önemine dair

Diyalektik neden önemlidir? Çünkü dünyayı hareketli, akışkan, sürekli değişen bir bütünlük olarak kavramayı ve daha önemlisi, böyle bir dünyanın devrimci politika açısından içerdiği potansiyelleri görebilmeyi sağlar. Bir anlamda değişimin, hareketin bilimidir. Dünyaya daha farklı bir gözle bakmayı, onu sürekli akış halindeki yapılardan oluşan organik bir birlik biçiminde algılamayı olanaklı kılar. Kısacası, dünyaya diyalektik gözlüklerle bakıldığında devrimci dönüşüm imkânları daha açık görülür. Böyle bir bakış elbette belirli bir düşünsel disiplin gerektirir: özlerle görünüşler arasında, niceliksel ve niteliksel dönüşümler arasında, nedenlerle sonuçlar arasında ayırım yapabilmek, ayrıca bu kategorileri karşılıklı ilişkileri içinde kavrayabilmek gerekir. Bu düşünsel çabanın meyveleri ise pratik içinde ortaya çıkar.

Marx'ın, 1857 sonbaharı ile 1858 bahar ayları arasında, başta artık-değer teo-

---

8 Nikolai I. Bukharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, çev: Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2009; *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, çev: Ergun Adaklı, İstanbul: Pencere Yayınları, 1989; *Historical Materialism: A System of Sociology*, International Publishers, 1925, <https://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1921/histmat/index.htm>.

9 Lenin, *Lenin'in Son Kavgası*, s. 197.

risi olmak üzere belki en önemli teorik buluşlarını ilk kez *Grundrisse* defterlerinde geliştirdiği bilinir.¹⁰ O dönemde Marx'ı politik iktisat üzerine yıllardır sürdürdüğü çalışmalarını hızlandırması için kamçılayan şey, 1857 yılında patlak veren büyük ekonomik kriz olmuştur. Birkaç ay boyunca (bir yandan limonata içip bir yandan da sigara tüttürerek) olağanüstü bir tempoyla gece gündüz çalışan Marx, *Grundrisse* defterlerinin sonuna geldiğinde, ekonomi politiğin eleştirisini ana hatlarıyla tamamlamış durumdadır. Marx, *Kapital*'e giden yolu açan bu çalışmaya başladığında, bir rastlantı sonucu eline geçen Hegel'in *Mantık Bilimi* yapıtını bir kez daha gözden geçirmiş¹¹, kendi dizgesini oluştururken Hegelci diyalektiğin kategorilerinden önemli ölçüde yararlanmıştı. Bu yararlanma Hegel'in kavramlarını alıp iktisadi konulara uygulamak biçiminde değildir. Marx, ele aldığı konunun (kapitalist üretim) kendi iç diyalektiğini izlemiş, bunu yaparken de Hegel'in formüle ettiği kategorilerin bir kısmını maddeci tarzda yorumlayarak kullanmıştır. Hegel mantığının neden-etki, öz-görünüş, zorunluluk-rastlantı, içerik-biçim gibi kategorileri ve bu kategoriler arasındaki ilişkiler, aslında herhangi bir düşünce sisteminin zaten dikkate alması gereken unsurlardır. Önemli olan nokta, dünyayı değiştiren teorisine son biçimini vermeden önce Marx'ın diyalektik üzerine çalışma gereği duymuş olmasıdır. Ne yazık ki Marx, "Hegel'in keşfettiği, ama aynı zamanda bir esrar perdesine bürüdüğü yöntemde **rasyonel** olan özü alalâde insan aklına anlaşılabilir hale" getirmek için otuz-kırk sayfalık bir metin yazmayı çok istemesine rağmen¹², geride böyle bir yapıt bırakmamıştır.

Tıpkı 1857'de büyük ekonomik krizin başlamasıyla birlikte yapıtını tamamlamak üzere çalışmalarını hızlandığında ilk iş olarak Hegel'in *Mantık Bilimi*'ni bir kez daha gözden geçiren Marx gibi, Lenin de yaşamının kritik bir evresinde bu kitaba dönecektir. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Lenin onca iş gücü arasında kendisine bir fırsat yaratıp *Mantık Bilimi* üzerinde çalışmaya koyulmuştur. Bu çalışma sonucunda Lenin, ömrünün geri kalan on yılında, politik düzeyde hayati önem taşıyan birçok yeni formülasyona ulaşmıştır.¹³ Ancak, işin kötüsü, tıpkı Marx gibi Lenin de, ulaştığı yöntemsel ilkeleri derli toplu bir yapıt biçiminde kamuya sunmamıştır. Marx'ın diyalektik yönteminin *Kapital*'de iş başında olması gibi, Lenin'in diyalektik anlayışı da başta *Emperyalizm* olmak üzere çeşitli yapıtlarında ve makalelerindedir. Lenin'in vasiyetinde Bukharin'e

10 Karl Marx, *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev: Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları, 1979; ayrıca bkz. Mehmet İnanç Turan, *Marx'ın Grundrisse'si*, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2015.

11 Marx'tan Manchester'deki Engels'e, 14 Ocak [İngilizce Toplu Eserler'de 16 Ocak] 1858, Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar 1, 1844-1869*, çev: Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları, 1995 içinde, s. 113.

12 Marx, *Grundrisse*, s. 18.

13 Bkz. Kevin B. Anderson, *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi*, çev: Ertan Günçiner, İstanbul: Yordam Kitap, 2014.

diyalektik açısından eleştiri yöneltmesi, bu konuya verdiği önemin bir başka kanıtıdır.

Diyalektik, olguları bütünsel biçimde kavramayı, çelişkili ve devinim içindeki gerçeklikler olarak görmeyi gerektirir. Değişmeye yapılan vurgu, diyalektik devrimci karakterinin temelini oluşturur. Diyalektik bakışta her şey akıcı, dinamik ve değişkendir. Fakat böyle bir bakış geliştirmenin, özellikle Marx'taki biçimiyle diyalektiği kavramanın ve dahası çeşitli alanlara uygulamanın çok zor olduğu da bir gerçektir. *Mantık Bilimi*, felsefe tarihindeki en yoğun ve zorlu metinlerden biridir. Marx'ın, Hegelci diyalektik yöntemde rasyonel olanı "sıradan insan aklı için ulaşılabilir" hale getirmeye niyetlenmesi boşuna değildir. Öte yandan, *Kapital*'i okuyup anlamak ve örnek almak da pek kolay olmadığından, özellikle genç Marksistler için, diyalektik yöntemin tam olarak nasıl uygulanacağı her zaman biraz gizemli bir konu olmuştur.¹⁴ Diyalektik bir tersine dönüşle, dünyanın sırlarını açığa çıkarmayı amaçlayan bir düşünme biçiminin bizzat kendisi gizemlere bürünmüş; yalnızca aydınlanmış bir azınlığın ulaşabileceği bir düşünsel yetkinlik düzeyi ve hatta yarı mistik bir felsefe gibi algılanmaya başlanmıştır.

Marksizmin ustalarının diyalektiğin önemine dair birçok vurgusuna rağmen, kısmen diyalektik düşünmenin zorlukları nedeniyle, Marksist gelenekte zaman zaman diyalektiğe karşı çıkan yaklaşımların yaygınlaştığı görülür. Sovyetler Birliği'nde Lenin sonrası dönem bunun bir örneğidir. Özellikle 1920'li yıllarda, bilimin felsefeyi gereksiz hale getirdiği fikri güç kazanmış, mekanik düşünce alışkanlıkları baskın hale gelmiştir.¹⁵ 1921 sonrasında batıda kapitalizmin yeni bir geçici istikrar dönemine girdiğinin anlaşılması ve NEP döneminin genel iyimserlik havası, çelişki ve çatışmadan ziyade uyumun, devrimci dönüşümler yerine tedrici evrimsel gelişmenin daha fazla vurgulanmasına yol açmıştır. Bukharin'in düşünceleri hem bu dönemin genel eğilimlerinden beslenecek, hem de mekanik yaklaşımı güçlendiren önemli bir kaynak olacaktır.

Devlet, rekabet, emperyalizm

Bukharin'in modern devlete dair görüşleri **Leviathan** teması etrafında döner. Bu, Tevrat'ta adı geçen ve kötülüğü temsil eden büyük, efsanevi bir deniz canavarıdır. Feodalizmden kapitalizme geçiş çağı olan 17. yüzyılda, Avrupa'da profesyonel ordulara ve geniş bürokrasilere sahip mutlakiyetçi devletlerin kurulduğu dönemde, İngiliz Thomas Hobbes bu imgeyi sınırsız güce ve yetkiye sahip ege-men bir devleti anlatmak için kullanmıştır. Sonraları, 20. yüzyılın ilk yarısında,

---

14 "Diyalektik olarak düşünmenin, dogmatik, gözü kesin doğruluklarda olan ve dışavurum olarak elinde biçimsel mantık bulunan sıradan ortakduyuya karşı çıkmak olduğu ölçüde, çok sarp, çok güç bir şey olduğu sezilir." Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, çev: Kenan Somer, İstanbul: Onur Yayınları, 1986, s. 285.

15 A. Emery, "Dialectics versus Mechanics. A Communist Debate on Scientific Method", *Philosophy of Science*, Vol. 2, No 1, 1935, s. 10.

liberal serbest piyasacılığın yerini tekelci yapıların hâkimiyetine bırakması ve bunu izleyen dünya savaşı ve faşizm gibi deneyimler nedeniyle, Leviathan imgesi (“total devlet” veya Leviathan’la aynı anlama gelen “Behemoth” gibi terimlerle) yeniden dolaşıma girecektir. Kapitalizmin gelişmesiyle, önüne çıkan her şeyi ezip geçmeye kararlı mutlak bir güç, mitolojideki canavarların hepsinden çok daha korkunç bir yaratık doğmuştur. Bu modern devlettir, finans kapitalin baskı aygıtıdır. Bukharin’e göre, “İhtiyar Hobbes *Leviathan*’ında devlet iktidarıyla kıyaslanabilecek hiçbir güç olmadığını yazdıysa, onun Leviathan’ı, finans kapitalin devlet aygıtının temelindeki canavarca güce kıyasla sadece bir fino köpeğidir.”¹⁶ Doğrudan Leviathan imgesine çok sık referans vermese de, Bukharin’in birçok metninde mutlak güce sahip devlet teması örtük veya açık olarak yer alır. Dahası, bu tema yalnızca kapitalist devletle sınırlı biçimde değil, aynı zamanda sosyalizme geçiş çağına devletiyle de ilişkili olarak düşünülür.

Bukharin *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*’ni 1915 yılında yazmıştır. Yapıtın teorik arka planı Rudolf Hilferding’in 1910 yılında çıkan *Finans Kapital*’ine dayanır.¹⁷ Fakat Bukharin, Hilferding’in devlet-sermaye ilişkisine dair tezlerini bir miktar daha ileri taşır. Bukharin’e göre finans kapital, ulusal ekonomiyi, organize etmenin de ötesine geçerek, tek bir bütün halinde birleştirmiştir:

Tekil üretim kolları çeşitli yollarla bir araya gelerek tek bir kolektif vücut oluştururlar ve geniş ölçekte örgütlenirler. Finanskapital tüm ülkeyi demir kısıkaç içine alır. ‘Ulusal ekonomi’ paydaşları, mali gruplar ve devletten oluşan dev bir birleşmiş tröst haline gelir. Bu gibi oluşumlara kapitalist devlet tröstleri adını veriyoruz.¹⁸

Birinci Dünya Savaşı esnasında yazılan bu satırlar belirli bir haklılık payı içerirler. Zira dünya savaşı ortamında birçok devlet gerçekten de piyasayı denetim altına almış ve toplumsal üretimi ve tüketimi savaşın yarattığı ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden düzenlemiştir. Bununla birlikte, Bukharin, savaşın, kapitalizmin gelişimi sonucunda ortaya çıkan eğilimleri yalnızca daha da belirgin hale getirdiği ve hızlandırdığı kanısındadır. Ulusal ekonominin salt ekonomik anlamda değil idari olarak da organik bir bütün halini alması, tek bir işletme biçiminde kaynaşması, ayrıca buna siyasal düzeyde yoğunlaşmanın eşlik etmesi ve böylece devletin tam da *Komünist Manifesto*’da yazıldığı gibi “burjuvazinin ortak işlerini yürüten bir komite”ye dönüşmesi, Bukharin’e göre gün gibi açık, kaçınılmaz süreçlerdir. Kapitalist devlet, sermayenin, herhangi bir dolayım içermeyen, doğru-

16 Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, s. 21 (çeviri özgün metne uygun olarak değiştirildi). Ayrıca bkz. Nikolai Bukharin, “Toward a Theory of the Imperialist State”, 1915, <https://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1915/state.htm>, s. 24.

17 Rudolf Hilferding, *Finans Kapital*, çev: Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları, 1995. Ayrıca bkz. Özgür Öztürk, “100. Yılında *Das Finanzkapital*”, *Devrimci Marksizm*, No 12, 2011.

18 Bukharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, s. 141.

dan iktidar aygıtıdır. Bukharin bunu, devletin yönetim kademelerinin tepelerinde burjuvaların bizzat kendilerinin yer almalarına bağlar.¹⁹ Modern kapitalist devlet, burjuvazinin kendi örgütüdür.

Bir noktayı açıklığa kavuşturmakta yarar var. Devletin sınıf karakteri konusunda Marksizm elbette herhangi bir ikircim taşımaz, nettir. Fakat, devletin sınıf doğası, doğrudan doğruya kapitalistlerin kendilerinin yönetimde yer almalarından ileri gelmez. Aslında bunun tersine, devletin yönetim kademelerinin tepesinde yer alanlar, burjuvazi adına yetki kullanmak suretiyle, kapitalist sınıfın bir parçası haline gelirler.²⁰ Kapitalist devleti “kapitalist” yapan şey, sermayenin genel çıkarlarını (en başta üretim araçlarının özel mülkiyetini) silahla koruması, işçi sınıfını ve geniş halk kesimlerini siyasi iktidardan titizlikle uzak tutması, burjuva egemenliğinin sürekli yeniden üretimini sağlamasıdır. Üst kademeler de dahil olmak üzere devlet aygıtında görev alanların hepsi de halkın içinden gelebilirler. Gelgelelim düzen ve istikrar adına işlev gördükleri ölçüde sermaye sınıfının parçasıdır.

Öte yandan, sermaye genel olarak değil ayrı sermayeler biçiminde var olduğu için, ekonomik anlamda toplumsal işbölümünün unsurlarını oluştursalar da, sermayeler arasında daima rekabet vardır. Sermaye-içi ilişkiler hem rekabeti hem de işbirliğini içerir. Bu durum bizzat devlet düzeninde de karşımıza çıkar. Kapitalist devlet, sermayeler arasındaki çelişkilerin çoğunlukla barışçıl biçimde uzlaşmalarla, kimi zaman da sert mücadeleler sonucunda çözümlendiği bir toplumsal alandır. Üstelik yalnızca sermaye-içi çelişkiler değil, burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki antagonistik çelişkiler de devlete çeşitli biçimlerde yansır. Dolayısıyla, kapitalist devlet, bağrında birçok çelişkiyi barındırır: toplumsal çelişki ve çatışmaları bir süre için bastırabilse de, yok etmeye muktedir değildir. Leviathan’ın gücü sınırsız gibi görünür, ama bu yalnızca görünüştür.

Bukharin’in teorik şemasında ise devlet, büyük burjuvazi ile birebir örtüştüğü gibi, aynı zamanda toplumsal çelişkileri de bastırmıştır. Dolayısıyla, Bukharin’in kullandığı devlet teorisi çarpıcı bir basitleştirmeye dayanır. Bu durum modelin açıklayıcı gücünü azaltır: devletle sermayeyi özdeşleştirmek suretiyle politik alanı daraltır ve devlete hiçbir özerklik payı bırakmaz. 20. yüzyılda devlet teorisi üzerine kafa yoran Marksistlerin genellikle bu türden indirgemeci modellere eğilimi yönelttikleri ve devletin görece özerkliğini vurguladıkları bilinmektedir:

---

19 “Bütün kapitalist ülkelerde Devlet sadece bir hâkim sınıf birliğidir ... Her yerde, bakanların, yüksek memurların, parlamento üyelerinin, ya kapitalistler, toprak sahipleri, fabrika sahipleri ve malî kodamanlardan ya da bunların sadık ve geliri iyi hizmetkârlarından - kapitalistlere korku ile değil inançla hizmet eden, avukatlar, banka yöneticileri, profesörler, subaylar, başpiskoposlar ve piskoposlar - oluştuğunu görürüz.” Nikolay Buharin ve Yevgeniy Preobrajenskiy, *Komünizmin Abecesi*, çev: Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s. 85.

20 Bkz. Sungur Savran, “Sınıfları haritalamak: Sınıflar birbirinden nasıl ayrılır?”, *Devrimci Marksizm*, No 6-7, 2008.

tam da birçok çelişki barındırdığı için, devlet, toplumsal sınıflar karşısında “görelili” karakterde de olsa bir özerkliğe sahiptir. Devletin iç çelişkileri ve “boşluk”ları, devrimci politika için çeşitli olanaklar yaratabilir.

Fakat indirgemeciliğin de yararları vardır: devleti mutlaklaştırdığı için, hiçbir demokratizm yanlılığına düşmeden, proletaryanın burjuva devlet aygıtını parçalaması gerektiğini kavramıştır. Bukharin'e göre “büyüyen devrimci mücadelede, proletarya burjuvazinin devlet örgütünü tahrip eder, onun maddi çerçevesini devralır ve kendi geçici devlet iktidarı örgütünü yaratır.”²¹ Lenin Bukharin'in burjuva devletine ve devletin nihai ortadan kalkışına dair fikirlerini ilk başta “anarşizan” bularak reddedecek, ancak daha sonraları, *Devlet ve Devrim*'i hazırladığı sıralarda olumlayacaktır.²²

Kapitalist toplumu kendi içinde bütünleşmiş kabul etmesi, Bukharin'in devlet teorisinin en ciddi sorunudur. Gerçekten de, Bukharin'in akıl yürütmesi izlendiğinde, toplumsal çelişkilerin ulusal düzeyde azaldığı sonucu çıkar. Bukharin'e göre kapitalizmde iki temel sorun veya “kapitalist toplumdaki uyumsuzluğun” iki temel sebebi vardır: birincisi üretim anarşisi ve bunun sonucunda aşırı-üretim ve ekonomik krizler, ikincisi ise sınıf mücadelesidir.²³ Finans kapital çağında, “devlet kapitalizmi” ile birlikte üretimdeki anarşi sona ermiştir.²⁴ Dolayısıyla, potansiyel çatışma alanı olarak yalnızca sınıf mücadelesi kalmıştır. Aslında, Leviathan devletin sınıflar arasındaki çelişkileri de bastırma gücüne sahip olduğu dikkate alındığında, “kapitalist toplumdaki uyumsuzluğun” iki temel sebebinden yalnızca birinin değil ikisinin de ortadan kalkmış olması gerekir! Bu ise uyumlu biçimde işleyen bir kapitalist düzen demektir. Fakat Bukharin teorisinin içerdiği bu sorunu görmez ve daha ziyade, emperyalizmin beraberinde getirdiği kan ve yıkım politikalarının işçi sınıfını devrimci fikirlere yönelteceğini düşünür. Bukharin'e göre kapitalizmde çelişkiler, ulusal düzeyde azalsa da uluslararası düzeyde şiddetlenir, ülkeler arasındaki rekabet artar. Lenin'in Bukharin'e diyalektik olmama eleştirisi yöneltmesinin nedeni bu basit ve kaba mekanik anlayıştır. Zira diyalektik bir bakışta, çelişkilerin bir düzeyde ortadan kalktığı ve daha genel bir düzeye aktarıldığı öne sürülmez. Çelişki her düzeydedir. Kapitalist devlet sermayenin hareket yasalarını askıya alamadığı gibi, bizzat devlet biçiminin gelişimi de her düzeyde yeni çelişkiler ve çatışma alanları yaratır.

Bu noktada, klasik Marksist emperyalizm teorileri başlığı altında bir arada dü-

21 Bukharin, “Towards a Theory of the Imperialist State”, s. 25. Ayrıca bkz. Novosel, a.g.e., s. 76-82; H. Ray Buchanan, “Lenin and Bukharin on the Transition from Capitalism to Socialism: The Meshchersky Controversy, 1918”, *Soviet Studies*, Vol. 28, No 1, 1976, s. 79.

22 Buchanan, a.g.e., s. 68; Cohen, *Buharin ve Bolşevik Devrimi*, birinci cilt, s. 68-72; Sidney Heitman, “The Myth of Bukharin's Anarchism”, Theodor Bergmann, Gert Schaefer, Mark Selden (ed.) *Bukharin in Retrospect*, New York: M.E. Sharpe içinde, 1994, s. 232-233.

23 Buharin ve Preobrajenskiy, *Komünizmin Abecesi*, s. 93.

24 Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, s. 14.

şünülen Hilferding, Bukharin ve Lenin'in teorileri arasındaki önemli bir farklılık açığa çıkar. Üçünün ortak noktası "tekelci kapitalizm" tezidir. Buna göre, kapitalizm, 19. yüzyıl sonu itibariyle serbest rekabetçi niteliğini geride bırakmış ve tekelci karakter kazanmıştır. Sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşması sonucunda, geleneksel kapitalist rekabet biçim değiştirmiştir. Üç teorinin benzerliği o kadar açıktır ki, Tony Cliff, Lenin'in emperyalizm teorisinin pek de özgün olmadığını ve Lenin'in birçok fikri Bukharin'den serbestçe aldığını öne sürebilmiştir.²⁵ Gerçekten de Lenin, Bukharin'in yapıtını henüz yayınlanmadan önce okumuş, hatta kitaba bir de önsöz yazmıştır. Fakat işin ilginç, bu önsözde, Bukharin'in çalışmasından hemen hiç bahsetmeden, Kautsky'nin ultra emperyalizm teorisini eleştirmeye girişmektedir! Dolayısıyla, Bukharin'in yapıtını pek beğenmediği izlenimini vermektedir. Başka bazı yazarlarsa Lenin'in, emperyalizme dair görüşlerini aslında Bukharin aracılığıyla Hilferding'den aldığını öne sürerler.²⁶

Tüm bu yorumlar elbette belirli bir haklılık payı taşır: Lenin gerçekten de, kendisinden önce bu konu üzerine yazan Hilferding'den, Bukharin'den ve hatta İngiliz liberal Hobson'dan birçok düşüncüyü devralmıştır. Gelgelelim, Hobson'u bir yana bırakırsak, aynı teoriyi savundukları söylenen bu üç Marksist teorisyenin kapitalist rekabete dair görüşleri birbirinden çok farklıdır. Rekabet ve tekeller üzerine çalışmalar yapan Willi Semmler, bu konuda Bukharin ile Lenin'in Marx'a sadık kaldıklarını, fakat Hilferding'in, tekelci kapitalizmde rekabetin sona erdiği teziyle, Marx'tan ayrıldığını öne sürer.²⁷ Bununla birlikte, Bukharin ile Lenin arasında da önemli bir farklılık vardır: Bukharin tekelci kapitalizmde rekabetin ülke içinde ortadan kalktığını ve fakat uluslararası düzleme taşınmış olarak devam ettiğini savunur. Lenin ise tekelciliğin herhangi bir düzeyde rekabeti sona erdirmediği kanısındadır. Bir başka deyişle, Lenin için rekabet ile tekelcilik birbirini dışlamaz, ikisi bir arada bulunabilir.²⁸ Bukharin ise bir aradalığı ancak ikisini farklı düzlemlere yerleştirerek düşünebilmektedir. Kısacası, dünya kapitalizmi açısından bakıldığında Lenin ile Bukharin'in argümanları Hilferding'in karşısındadır; oysa ulusal ölçekte bakıldığında saflaşma daha farklıdır ve bu kez Lenin'in görüşü Hilferding ile Bukharin'e karşıdır. Sosyalizme geçişin nasıl gerçekleşeceği bakımından da önemli sonuçlar barındıran bu tezlere aşağıda dönecektir.

Uluslararası rekabet

Bukharin'e göre modern devlet piyasa anarşisini denetim altına alır, ekonomik yaşamdaki çelişkilerin üstesinden gelir ve devlet kapitalizmini kurar. Sermaye

25 Tony Cliff, *Lenin, Cilt 2*, çev: Tarık Kaya, Bernar Kutluğ, İstanbul: Z Yayınları, 1994, s. 81.

26 Anderson, *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi*, s. 224.

27 Willi Semmler, "Theories of Competition and Monopoly", *Capital and Class*, No. 18, s. 99-100.

28 Anderson, *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi*, s. 226; Cohen, *Buharin ve Bolşevik Devrimi*, birinci cilt, s. 63.

bir yandan ulusal düzeyde kendi içinde sıkı biçimde bütünleşirken, diğer yandan uluslararası düzeyde sert bir rekabete girer. Bir başka deyişle, ulusal düzeyde ortadan kalkan rekabet uluslararası düzeyde şiddetlenir. Devlet kapitalist tröstleri biçiminde örgütlenmiş ulusal formasyonlar, dünya ölçeğinde ekonomik, siyasi ve daha önemlisi askeri rekabet yürütürler.

Bu noktada, ulusal ölçekte işleyen tekelleşmenin dünya genelinde neden işlemediği sorusu akla gelebilir. Bukharin'in buna yanıtı, tekelleşmeye giden yolun kartellerden geçtiği, fakat kartelin dayanıksız bir örgütlenme biçimi olduğudur. Uluslararası ekonomik yapıdaki eşitsizlikler, farklı ülkelerden sermayeler arasında kurulacak kartel benzeri oluşumların yaşama şansını azaltır. Kapitalist işletmelerin ulusal ölçekte birleşmeleri için mantıklı nedenler mevcuttur, ancak uluslararası düzeydeki birleşmeler için böyle nedenler yoktur. Dolayısıyla, dünya ekonomisi ulusal sermaye bloklarından oluşur. Sermayenin uluslararasılaşması, ulusal devletleri ortadan kaldırmak bir yana, aksine bunların önemini daha da artırır. Uluslararasılaşma ulusal bir temelde gelişir. Sermaye bir yandan uluslararasılaşırken, bir yandan da ulusallaşır. Bu iki eğilim arasındaki çelişki, emperyalizm çağında dünyayı kaçınılmaz olarak savaşlara sürükleyen en temel çelişkidir.²⁹

Emperyalizm ne gibi sonuçlar doğurur? Bukharin'e göre emperyalizm, dünya ölçeğinde artan rekabet, militarizm, paylaşım savaşının şiddetlenmesi demektir. Tıpkı firmaların dikey bütünleşmesi ve yatay birleşmesi gibi, ülkeler de birbirlerini ilhak yoluyla merkezileşme sergilerler. Sanayileşmiş bir ülkenin geri bir tarım ülkesini sömürgeleştirmesi dikey tipte, Belçika gibi sanayileşmiş bir ülkenin Almanya'nın denetimi altına girmesi ise yatay tipte birleşmeye örnektir.³⁰ Güçlü olanın zayıfı boyunduruk altına aldığı bu tarz bir gidişatin sonucu, mantıken, tek bir evrensel devlet kapitalist tröstüdür. Ancak, Bukharin bu sonucu çıkaramaz. İşçi sınıfının durumu mutlak olarak bozulmakta, savaşın getirdiği yıkım da işçilerin milliyetçi fikirlerden kopmasına yol açmaktadır. Bu nedenle emperyalizm, tüm mantıksal sonuçlarına ulaşmadan devrim yoluyla sona erecektir. Emperyalist politikanın işçi sınıfı tarafından 'ulusal çıkar' olarak görülmesinin belirli bir maddi temeli vardır kuşkusuz. Özellikle vasıflı işçiler, daha iyi ücret alarak, emperyalist politikalardan dolayı da olsa çıkar sağlarlar. Fakat yine de, emperyalizmin beraberinde getirdiği savaş ve yıkım, toplumsal devrimi kaçınılmaz kılar. Kısacası savaş devrim doğuracaktır.³¹

29 Bkz. Anthony Brewer, *Marxist Theories of Imperialism*, London, New York: Routledge, 1990, s. 111-114; Özgür Öztürk, *Emperyalizm ve Kalkınma*, yüksek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2005, s. 45-46.

30 Bukharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, s. 143-144.

31 "Dünya çapında üretici güçler toplumların ulusal devlet yapısıyla bağdaşmaz ve bu karşıtık savaşla 'çözülür'. Savaşın kendisi, temel üretici güç olan işçi sınıfının varlığıyla bağdaşmaz ve bu çelişki yalnızca devrimle çözülebilir – ve gerçekten de çözülür." Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, s. 84 (vurgular asıl metinde). Ayrıca bkz. Buchanan, "Lenin and

Emperyalizmin yarattığı dünya ekonomisi, bir yanda birkaç büyük gelişmiş sanayi ülkesinin, diğer yanda ise tarımsal tipte çevre ülkelerin yer aldığı ikili bir yapıya bürünmüştür. Bir ülke içinde kır ile kent arasındaki toplumsal işbölümü, kapitalizmin gelişmesiyle dünya ölçeğine genişlemiş; bazı ülkeler sanayi kentleri haline gelirken bazıları da tarımsal alanları oluşturmuştur. 1920'lerin başlarından itibaren dünya devrimi beklentileri bir süre için rafa kaldırıldığında Bukharin, sosyalizme geçişin on yıllar alacağını ve bu süreçte dünya kentleri ile dünya kırsalları arasında bir "işçi-köylü ittifakı" kurulması gerektiğini düşünecektir. Bu yeni vizyonda Sovyet Rusya, sanayileşmiş batı ile kırsal doğu arasında, dünya devriminin merkezi konumunu üstlenmektedir. Böylece Bukharin NEP'i evrenselleştirmiş, köylü muhalefeti karşısında 'stratejik bir geri çekilme' olmaktan çıkarıp dünya genelinde kapitalizmden sosyalizme geçiş çağının bir karakteristiği haline getirmiştir.³² Komintern'in 1920'li yıllardaki Birleşik Cephe stratejisi bu kavrayışın bir uzantısı olarak biçimlenecek, burjuva partileriyle işbirliği politikası 1927 yılında Çin devriminin felaketli yenilgisine yol açacaktır.³³

Bukharin'in emperyalizm analizi doğrudan doğruya dünya ekonomisinden yola çıkar: dünya ekonomisi bir gerçekliktir, modern kapitalizm dünya kapitalizmidir. Bu durum "kapitalist üretim ilişkilerinin bütün dünyada egemen olduğu ve gezegenimizin bütün alanlarını güçlü ekonomik bağla birbirine bağladığı anlamına gelir. Günümüzde toplumsal ekonomi, somut ifadesini dünya ekonomisinde bulur. Dünya ekonomisi gerçekten yaşayan bir birimdir."³⁴ Bu canlı yapı bir uluslararası işbölümüne dayanır, buna bağlı olarak da mübadele ilişkileri nihai olarak uluslararası düzeyde yürütülür. Bir dünya pazarı vardır ve bu da "dünya fiyatları" demektir. Bir başka deyişle, "yerel fiyatlar" giderek ortadan kalkar, zira meta fiyatları tüm dünyada eşitlenme eğilimindedir. Öte yandan, tıpkı metalar gibi, borç verilebilir para sermaye de bir dünya pazarına sahiptir ve bu durum ifadesini, uluslararası düzeyde faiz oranlarının eşitlenmesinde bulur. Yine, uluslararası göçler ve sermaye akışlarıyla, sermaye ilişkisinin iki kutbu olan emek ve sermaye de ülkeler arasında hareketli hale gelmiş, bunun sonucunda ücretler ve kâr oranları da ülkeler arasında eşitlenme eğilimine girmiştir. Kısacası, ücretler,

---

Bukharin on the Transition from Capitalism to Socialism", s. 79.

32 Mark McNally, "Revisiting the Gramsci-Bukharin Relationship: Neglected Symmetries", *History of European Ideas*, Vol. 37, No 3, 2011, s. 368. Ayrıca bkz. Cohen, *Buharin ve Bolşevik Devrimi*, birinci cilt, s. 209-210; ikinci cilt, s. 17-18.

33 Bkz. Fernando Claudin, *Komintern'den Kominform'a*, çev: Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Yayınları, 1990, s. 342 vd. Fakat Claudin'in Komintern politikasını tamamen Stalin'in belirlediği görüşüne kuşkuyla yaklaşmak gerekir. 1920'li yılların ortalarında, bu politikanın biçimlenmesinde Komintern'in başındaki kişi ve partinin önde gelen teorisyeni olarak Bukharin'in daha önemli sorumluluğu vardır.

34 Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, s. 12. Lenin bu kitabı okurken bu pasaja "bütün dünyada değil" biçiminde eleştirel bir not eklemiştir.

fiyatlar, kâr ve faiz oranları gibi belli başlı tüm ekonomik değişkenler dünya ölçüğünde eşitlenmektedir.³⁵

Bukharin'in mekanik yaklaşımı burada yine iş başındadır. Bu kavrayışta dünya ekonomisi, çelişkiler içerisinde oluşan karmaşık bir bütünlük değil, köstekli bir saat gibi tıkır tıkır işleyen, olmuş bitmiş bir şeydir. Ücretler, fiyatlar, faiz oranları vb. eşitlenmektedir; tıpkı neoklasik iktisatçıların hayal ettiği türden bir "tek fiyat kanunu" yürürlüktedir. Oysa aynı zamanda, eşitsiz gelişme nedeniyle, fiyatların ve ücret, faiz, kâr gibi ekonomik değişkenlerin sürekli farklılaşması da söz konusudur. Örneğin, kâr oranlarının eşitlenme eğilimi, bu oranların dünya genelinde her yerde eşit olacağı anlamına gelmez. Zira ortalama kâr oranının kendisi dinamik bir değişkendir. Bireysel kâr oranları, sürekli değişen ortalama bir yandan yaklaşırken, bir yandan da (hedef sürekli kaydığı için) ondan uzaklaşırlar. Sonuç olarak, kâr oranlarının eşitlenme eğilimi, her yerde tek bir kâr oranının geçerli olması değil, aksine bireysel kâr oranlarının **eşit olmaması** demektir. Bukharin ise her şey bir "denge"ye doğru hareket ediyormuş gibi akıl yürütür. Gerçekten de, Bukharin'in düşüncesinde denge kavramı merkezi önem taşır. Örneğin kapitalizmden sosyalizme geçiş, bir çoklu dengeler sisteminin bozulması ve yenisinin kurulması olacaktır.

Bukharin'in modern kapitalizme ve emperyalizme dair teorisinin mekanik niteliği, son analizde, politik bakımdan yetersiz veya düpedüz hatalı görüşler türetmesine yol açmıştır. Emperyalizm savaşı, savaş ise devrimi getirecektir. Tıpkı ekonomist yaklaşımların kapitalizmin ekonomik krizler sonucunda çökmesini beklemeleri gibi, Bukharin de az çok otomatik tarzda işleyecek bir mekanizma öngörür. Böyle bir perspektif somut mücadelelerin doyurucu biçimde kavranmasını engeller ve Chris Harman, Lenin'in emperyalizm teorisiyle kıyaslandığında, Bukharin'in teorisinin, emperyalist baskıya maruz kalan sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki devrimci potansiyelleri işleme konusunda çok zayıf kaldığını –haklı olarak– belirtir.³⁶ Nitekim Bukharin, yakın arkadaşı Pyatakov'la birlikte, ulusal sorun konusunda Rosa Luxemburg'un görüşlerini benimsemiş, emperyalizm çağında ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin artık geçerli olamayacağını düşünmüştür. Buna karşılık Lenin, yalnızca bu ilkenin kararlı bir savunucusu olmakla kalmaz, aynı zamanda emperyalist baskı koşullarında ulusal sorunun yarattığı devrimci imkânların da peşine düşer.³⁷ İşin ilginç, Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*'nin başlarında "**bütün sistemin çöküşü**, organik olarak en zayıf halkalardan başlayarak gerçekleşir" diye yazmıştır.³⁸ Ancak, bu öner-

35 Bukharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, s. 28, 43, 50.

36 Chris Harman, "Analysing Imperialism", *International Socialism*, No 99, 2003.

37 Cohen, *Bukharin ve Bolşevik Devrimi*, birinci cilt, s. 49, 64-5; ayrıca bkz. Horace B. Davis, *Sosyalizm ve Ulusallık*, çev: Kudret Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları, s. 73-79.

38 Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, s. 20.

meyi izleyip gerekli politik sonuçları çıkarmamıştır. Keza Hilferding de emperyalizmin ezilen ülkelerde bir ulusal uyanışı tetiklediğini gözlemlemiş, fakat tıpkı Bukharin gibi, bu gözlemden dünya devrimine dair politik sonuçlar türetmemiştir. Klasik Marksist emperyalizm teorisyenleri arasında yalnızca Lenin, emperyalizmin dünya devrimi açısından ortaya çıkardığı olanakları fark edebilmiştir. Bu bir tesadüf değildir. Lenin'in diyalektik kavrayışı, tıpkı rekabete dair görüşlerinin diğerlerinden farklı olması gibi, emperyalizm koşullarında ulusal soruna dair görüşlerinin de farklılaşmasına yol açmıştır. Bir süre Trotskiy'in sekreterliğini de yapan Amerikalı Marksist hümanizm düşünürü Raya Dunayevskaya'nın şu sözleri, Lenin ile Bukharin arasındaki farkı son derece isabetli biçimde ortaya koyar:

Buharin'in düz bir hat üzerinde ya da sayısal bir oran dahilinde kapitalist büyüme kavramının aksine, Lenin'in çalışması, “zıddına dönüşme” diyalektik ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalır. “Nesnel” matematiksel büyüme yerine, öznenin öz-gelişmesini izlemenin anahtar noktası, bu ikincisinin hem rekabetçi kapitalizmin tekele, hem de işçi sınıfının bir bölümünün bir aristokrasiye dönüşmesini, yani bunların zıtlarına dönüşmesini, görme olanağını vermekle kalmaması, aynı zamanda, Hegel'in ifadesiyle, bunun yalnızca bir “ilk inkâr” olduğu bilincini de kazandırmasıdır. **Bu** tür bir gelişme, sizi “ikinci inkâr” [“inkârın inkârını”] bulmaya, ya da Marx'ın ifadesiyle, **yeni** devrimci güçler bulmak için kitlelerin içinde “daha derinlemesine” çalışma yapmaya zorlar. Böylece, Lenin, tam da kapitalizm bu yüksek “örgütlenme”, yani tekel aşamasına ulaştığında (ki emperyalizmin altında yatan budur), proleter devrimler için de “basil” [özgün metinde “bacilli” ki “virüs” olarak da karşılanabilir –öö] görevi görecek yeni, ulusal devrimci güçler bulmanın tam zamanı olduğunu savunmuştur.³⁹

Rekabet tekele, kapitalizm emperyalizme, işçi sınıfının bir bölümü aristokrasiye dönüşür. Fakat Marksistlerin görevi bunları saptamakla bitmez, tam tersine yeni başlar. Kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı yeni biçimler, devrimci politika için yeni olanaklar ve olasılıklar yaratır. Sosyalizm basit bir mantıksal ilerleme veya kapitalizmin yeterince geliştiğinde kendiliğinden dönüşeceği bir durum değildir. Aksine, karmaşık ve çok çeşitli toplumsal mücadeleler içinde şekillenecek bir tarihsel çağdır. Böyle bir karmaşıklıkta doğru analiz edebilmek ve politik düzeyde sağlıklı stratejiler formüle edebilmek için, Marksistler açısından diyalektik bir akıl yürütme olmazsa olmaz niteliktedir.

Sosyalizme geçiş

Sovyetler Birliği'nde iç savaşın devam ettiği ve Savaş Komünizmi uygulamalarının hüküm sürdüğü bir dönemde yazılan *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*,

---

³⁹ Dunayevskaya'dan aktaran: Anderson, *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi*, s. 229 (vurgular asıl metinde).

Bukharin'in sosyalizme geçiş evresi konusundaki temel fikirlerini içerir. Bu fikirler, doğal olarak, modern kapitalizme ve emperyalizme dair teorisinin bir uzantısıdır. Kitabın yazıldığı 1920 yılı itibariyle, Dünya Savaşı'nın etkileri devam etmektedir ve Bukharin, kapitalizmin çöküş döneminin daha yeni başladığını ve “üretim ilişkilerinin **eski sisteminin** yeniden dirilmesi için hiçbir belirtinin bulunmadığını” düşünmektedir.⁴⁰ Fakat bir-iki yıl içinde bu belirtiler ortaya çıkacaktır. Hem dünya kapitalizmi yeni ve geçici (olacağı umut edilen) bir toparlanma evresine girecek, hem de Avrupa'da Ekim devrimiyle doruğa çıkan devrimci dalga durulacaktır. Bu ortamda Bukharin, daha 1922 gibi erken bir tarihte, resmen ilk kez 1924 Aralık ayında Stalin tarafından ilan edilecek olan “tek ülkede sosyalizm” tezinin düşünsel altyapısını hazırlayacaktır. Rusya'da sosyalizmin inşasını artık uluslararası devrimden bağımsız olarak tasavvur etmektedir.⁴¹ *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*'ni yazdığı sıralarda ise elbette tüm bunlardan habersizdir ve “savaş devrim doğurur” beklentisi henüz son derece canlıdır.

Bukharin'e göre, finans kapital çağında, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma süreçleri birbirini besleyerek ilerler ve tüm ulusal ekonomiyi, “**finans krallarının ve kapitalist devletin vesayeti altında tek bir büyük birleşmiş işletme** şekline dönüştürmeye doğru çok güçlü bir eğilim yaratır.”⁴² Üretimin toplumsallaşması sonucunda ulusal pazarı tekelleştiren böyle devasa bir işletmenin oluşması, sosyalizmin önkoşuludur. Belirli bir dönemde “**devlet kapitalizmi** sisteminin varlığı, komünizmin inşasının ‘mümkün’ olduğunun deneysel bir kanıtıdır ... kapitalizm **devlet kapitalizmi** için ‘olgun’ hale geldiğinde, komünizmin inşası çağı için de olgunlaşmış demektir.”⁴³ Öte yandan, devlet kapitalizminin yarattığı eğilimler, sosyalizmde farklı bir sınıfın iktidarı altında ve yine farklı bir devlet örgütlenmesi ile, ama özünde büyük kırılmalara uğramadan, sürdürülecektir. Geçiş dönemi devleti, devlet kapitalizminin tersi olacaktır. Kapitalizmi izleyen tarihsel dönem, “**biçimsel açıdan** burjuva diktatörlüğü evresi ile **benzerliği** olan, yani **devlet kapitalizminin tersyüz** olacağı, **zıtların kendi karşıtlarına diyalektik olarak dönüşeceği proletarya diktatörlüğü** dönemi olmalıdır.”⁴⁴

Her ne kadar diyalektikten söz etse de, Bukharin bu çalışmada esas olarak “denge” kavramları ile akıl yürütür. Buna göre, normal zamanlarda kapitalizm belirli değişken denge koşulları altında işler. Oysa savaşla birlikte ortaya çıkan çözülme döneminde denge bozulur, Bukharin'in “genişletilmiş negatif yeniden üretim” diye adlandırdığı bir ekonomik daralma yaşanır. Bu durumda “kapitalist toplum çığırından çıkmıştır ve denge kategorileri **'kritik' dönem için geçerli**

40 Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, s. 44-45.

41 Cohen, *Bukharin ve Bolşevik Devrimi*, birinci cilt, s. 208.

42 Bukharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, s. 85 (vurgular asıl metinde).

43 Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, s. 53 (vurgular asıl metinde).

44 Bukharin, a.g.e., s. 58 (vurgular asıl metinde).

olamaz.⁴⁵ Kapitalist toplumun temel ilişkileri çözülecek, bu esnada üretici güçlerde belirli bir azalma yaşanacak, fakat aynı zamanda yeni bir toplumun örgütsel biçimleri eskinin yerini almaya başlayacak, nihayetinde üretim yapısı daha üst bir biçim altında yeniden oluşturulacak ve üretim düzeyi yükselmeye başlayacaktır. Bu süreçte kritik önem taşıyan toplumsal ilişkilerden biri, teknik işlevler üstlenen profesyonel sınıfın yeni rejimin hizmetine koşulmasıdır.

Daha sonraki gelişmelerin ipuçlarını barındırması bakımından, geçiş evresinde sanayi ile tarım arasındaki ilişkiler anahtar özelliktedir. Tarım-sanayi ilişkisi konusunda Bukharin'in görüşlerinin, emperyalizm teorisini geliştirdiği 1915 yılından Savaş Komünizmi dönemine ve oradan NEP'e uzanan süreçte belirgin bir süreklilik taşıdığını vurgulamak gerekir. Emperyalizm teorisinde, modern kapitalist devleti ülke sınırları dışına iten fetihçi dürtünün üç temel nedenini saptar: satış pazarları için rekabet, yatırım alanları için rekabet ve hammadde elde etmek için rekabet.⁴⁶ Bu üç rekabet alanı içinde, hammadde pazarları için yürütülen rekabet ayrı bir dinamiğe sahiptir. Zira Bukharin'e göre, kapitalist gelişme sanayi ile tarım arasında dengesizlikler yaratır; sanayi aşırı gelişirken tarım durağan kalır. Bu nedenle, sanayisi daha gelişmiş bir ülkenin tarımsal ürün ve hammadde talebi daha fazladır. Bukharin, sanayinin gelişmesi tarıma yönelik talebi artırdığı için, tarımsal ürün fiyatlarının yükselmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünür ve bazı verilerle bu durumu kanıtlamaya çalışır. Oysa aslında 20. yüzyılda karşılaşılan temel eğilim bunun tersi, yani tarımsal ürünlerin ticaret hadlerinde gerileme olacaktır (ihracatları tarımsal ürünlerle ve hammaddelerle sınırlı az gelişmiş ülkeler bu nedenle dünya ticaretinden uzun vadede zararlı çıkmıştır). Olgusal doğruluk bir yana, teorik açıdan kritik nokta, Bukharin'in sanayinin gelişimini tarım ile bağlantılı olarak düşünmesi, tarımsal ürün ve hammadde talebi karşılanmadığı takdirde sanayide büyümenin sürdürülemeyeceğini kabul etmesidir.

Kapitalizmden sosyalizme geçiş evresinde, üretimde çöküş veya "genişletilmiş negatif yeniden üretim" kaçınılmazdır. Bununla birlikte, tarım sektörleri, gerek tarımda toplumsallaşma düzeyinin sanayiye kıyasla daha düşük olması ve gerekse (Bukharin'e göre) tarımsal ürünlerin fiyatları olması gerekenin üzerinde kaldığı için, üretici güçlerdeki gerilemeden nispeten daha az etkilenir.⁴⁷ Dahası, tarımsal üretimin niteliği gereği, kırsal bölgelerde kolaylıkla oluşturulabilen re-

45 Bukharin, a.g.e., s. 43 (vurgular asıl metinde).

46 Bukharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, s. 122.

47 Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, s. 67. İki ana akım iktisatçıya göre, NEP döneminin başlarında, tarım ürünleri fiyatları Bukharin'in düşündüğü gibi sanayi malları karşısında görece olarak yüksek kalmamış, aksine fiyat kontrolleri ve hızlı enflasyon baskısı nedeniyle tarımsal ürünlerin ticaret hadleri gerilemiştir. Tarım üretiminde azalmaya yol açan bu "makas krizi" 1920'li yıllarda Sovyet iktisatçılarının en önemli tartışma konularından biridir. Bkz. Simon Johnson ve Peter Temin, "The Macroeconomics of NEP", *The Economic History Review*, yeni seri, Vol. 46, No 4, 1993.

zervler daima mevcuttur. Öte yandan, dönüşüm döneminde sanayi ile tarım arasındaki bağlar zayıflayacak, hatta kent ile kırsal arasındaki bağlantı kopacaktır.⁴⁸ Genel olarak, “Proletarya diktatörlüğünün kaçınılmaz sonucu, **proletaryanın örgütlenme eğilimi ile köylülüğün meta üretimine anarşik eğilimi arasında gizli ya da az çok açık bir mücadeledir.**”⁴⁹ Gelgelelim, en azından kentlerin beslenme sorunu nedeniyle, kent ile kırsal arasında yeni bir dengenin kurulması gerekir. Bukharin'e göre bu iki yoldan gerçekleşir: olduğu kadarıyla kentlerdeki stokların devreye sokulması ve/veya proletarya iktidarının zor kullanması ile. Fakat, proletarya devletinin başvuracağı zor, tıpkı devlet kapitalizmi sisteminde olduğu gibi, genellikle **ekonomik zor** niteliğinde olacaktır.⁵⁰ Bunun başlıca yöntemleri, tahıl fazlasının müsadere edilmesi, aynı vergilendirme, fiyat kontrolleri, kredi mekanizmasının örgütlenmesi, üretim araçlarının kontrolü, üretim kooperatiflerinin kurulması gibi uygulamalardır. Bir başka deyişle, Bukharin'in “aşırı sol” kanatta yer aldığı bir dönemde tarıma ilişkin olarak yazdıkları, on yıl sonra NEP döneminin sonlarında tarımda zorla kolektifleştirme yöntemlerine karşı çıkarken kullanacağı argümanlarla az çok aynıdır. Bukharin zorun ve şiddetin her türüne karşı çıkan biri değildir, hatta ekonomi-dışı, fiziksel zorlama biçimlerine de ilke olarak itirazı yoktur. Dönüşüm evresinde, proletaryanın bazı kesimlerini disipline etmek için bile zor kullanmak gerekeceği kanısındadır.⁵¹ Bununla birlikte, proletarya ile köylülük arasındaki ilişkide esas olarak ekonomik yöntemlerin etkili olacağı kanaatini her zaman korumuştur.

Kuşkusuz, Savaş Komünizmi'nden NEP'e geçiş birçok Bolşevik önderde olduğu gibi Bukharin'de de bazı düşünsel kaymaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Sovyet devleti yeni bir düzen kurma sorunuyla doğrudan yüzleşmek durumunda kalmıştır. İç savaşın sona erdiği 1920-21 kışında ülke harap halindedir. Milyonlarca işçi ve köylü cephelerde can vermiştir. Sanayi üretimi Birinci Dünya Savaşı öncesindeki düzeyinin yalnızca sekizde biri, tarımsal üretim ise ancak üçte biri kadardır. İç savaş boyunca tahıl teslimatına zorlanan köylülüğün her yerde direnişe geçtiği, kentlerin ciddi açlık tehlikesiyle karşılaştığı, Kronstadt denizcilerinin isyan ettiği bir ortamda, 1921 yılında NEP uygulamaları başlatılmıştır. Savaş Komünizmi döneminin aksine, NEP'le birlikte özellikle tarımda mülk sahibi kesimlerin önü açılmıştır. Piyasa ilişkilerine ve her tür küçük ölçekli üretime izin verilmiş, birçok küçük ve orta boy işletme özel girişimcilere veya kolektiflere kiralanmış, tüm sektörlerde maddi özendiriciler getirilmiş, genç Sovyet devleti kapitalist dünya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini artırmıştır. NEP yıllarında, köylülüğün yaklaşık yüzde 10'unu oluşturan **kulaklar** daha da zen-

48 Bukharin, a.g.e., s. 69.

49 Bukharin, a.g.e., s. 73 (vurgular asıl metinde).

50 Bukharin, a.g.e., s. 73-74.

51 Bukharin, a.g.e., s. 121, 125.

ginleşmiş, tüketim mallarının perakende ticaretinin büyük kısmını ise **Nepmen** denilen yeni palazlanan kapitalistler yürütmeye başlamıştır.

Öte yandan, tam da yeni rejimin sosyalist inşa yolunda geçici bir geri adım olarak NEP'i devreye soktuğu dönemde, kapitalist dünya ekonomisinde toparlanma eğilimlerinin başladığı ve Ekim devrimi ile zirvesine ulaşan devrimci dalganın gerilediği belirginlik kazanmıştır. Bu yeni dönemde Bukharin'in görüşlerinde de belirli vurgu kaymaları görülmeye başlanır. Fakat bunlar teorik olmaktan çok konjonktürel, stratejik olmaktan çok taktiksel kaymalardır. Örneğin Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*'nde, sonraları Yevgeniy Preobrajenskiy'in adıyla özdeşleşecek olan "sosyalist ilk birikim" kavramını kullanmıştır.⁵² Bu kavramı daha sonra bir yana bırakmakla kalmayacak, sol muhalefeti köylülüğü orta-çağ yöntemleriyle sömürmeyi amaçlamakla suçlayacaktır! İşin aslında, Bukharin kendisi de tarımdan sanayiye kaynak aktarılması gerekliliğini inkâr etmez. Fakat "pompalamanın" makul ölçülerde olması gerektiğini öne sürer ve muhalefeti, altın yumurtlayan tavuğu kesmeye kalkışmakla eleştirir.⁵³

Bukharin önceleri ("solcuyken") sanayiden yana çıkıyormuş ve fakat sonra NEP döneminde köylülüğü (daha da kötüsü kulakları) temsil etmeye başlamış gibi bir durum söz konusu değildir. Zira NEP öncesi dönemde de esas fikri, sanayi ile tarım arasındaki bağların ekonomik yollarla kurulması gerektiği, ayrıca sanayinin hızlı gelişmesine karşılık tarımın geri kalmasının sanayileşme temposunu uzun vadede zaten sınırlayacağıdır. Bu görüşleri 1915'ten 1920'lerin sonlarına dek ana hatlarıyla aynı kalmıştır. NEP dönemi boyunca benimsediği temel perspektif, proletarya ile köylülüğün ittifakını (*smiçka*) bozmamaktır. İşçi sınıfı ile köylülüğün birliğini öne çıkarmış, böylece iki sınıf arasındaki karşıtlıkları arka plana atmıştır.⁵⁴ Bu dönemde Bukharin, her zamanki mekanik tarzıyla, işçi devletinin bu iki sınıf arasındaki çelişkileri uzun süre bastırabileceği hayalini sürdürmüştür. Buna karşılık Trotskiy ve genel olarak sol muhalefet, işçi sınıfı ile köylülük arasındaki balayı evresinin artık sona erdiğini savunacak, NEP döneminde tarımda küçük meta üretimine verilen tavizlerin sonlandırılması ve ağır sanayiye öncelik veren hızlı bir sanayileşme için tarımdan sanayiye çeşitli yollarla kaynak aktarılması gerekliliğini vurgulayacaktır.

Bukharin'in görüşlerindeki kayma teorik veya yönetsel bir değişiklik değildir. Daha ziyade, değişen koşullar karşısında farklı bir politika izlemeye çalışmasından ileri gelmiştir. Bunun dışında, örneğin işçi sınıfının köylülüğe karşı

52 Bukharin, a.g.e., s. 87.

53 Bkz. Maurice Dobb, "The Discussions of the Twenties on Planning and Economic Growth", *Soviet Studies*, Vol. 17, No 2, 1965, s. 203.

54 Trotskiy'in izleyicilerinden Richard B. Day şöyle yazar: "Bukharin sadece işçilerle köylülerin birliğini gördü. Trotskiy bu birlik içinde karşıtlığın da var olduğunu gördü, bu karşıtlık yalnızca sanayinin genişlemesi ve bunu takiben tarımın sanayileşmesiyle aşılabilirdi." Day, "Dialectical Method in the Political Writings of Lenin and Bukharin", s. 260.

zor kullanması gibi bir konuda görüşleri değişmemiştir. Bukharin'in görüşlerinde değişmeyen başlıca unsur devlet gücüdür. Buna göre, tıpkı devlet kapitalizminde olduğu gibi, ekonominin “komuta tepeleri”ni ele geçirecek olan proletarya, diğer sektörleri kontrol edebilecek bir araca kavuşur. Bu perspektifte, örneğin, kulaklara savaş açmaya gerek yoktur, zira proletarya devleti zaten, bankaları, kredi kanalını, sanayi girdilerini, fiyatları, ulaşımı, piyasaları kontrol ettiğinden, kulaklardan çekinmesi için neden yoktur.⁵⁵ Hatta tam aksine, üretim güçlerinin çöktüğü geçiş evresinde, kulakların üretimi sürdürmeleri, kentlerin gıda ihtiyacını karşılamak suretiyle, son analizde sosyalizmin inşasına hizmet etmiş olacaktır. Fakat bu yaklaşım “piyasa sosyalizmi” denilen ekolden önemli ve temel bir noktada ayrılır: Bukharin'e göre piyasalar yalnızca geçiş evresine özgüdür, komünizmde piyasaların varlığını sürdüreceğini düşünmez. “Liberal Bukharin tezi”ni savunanları yanıltan şey, başlangıçta tüm Bolşevikler gibi geçiş evresini epey kısa bir dönem olarak tasavvur eden Bukharin'in, daha sonra bunun çok uzun bir dönem yayılacağını düşünmeye başlamasıdır. NEP'i birkaç kuşak boyunca devam edecek bir tarihsel evre biçiminde kavramıştır. Oysa 1926-27 gibi bir tarihten itibaren NEP'in kendi iç çelişkileri nedeniyle sürdürülemez hale gelmeye başladığı belirginleşecektir. 1925 ile 1928 arasında, tarımsal üretimdeki canlanmaya rağmen pazara getirilen tahıl miktarı gerilemiştir. Özellikle 1927 yılında şiddetli bir tahıl kıtlığı yaşanacak, bir yıl sonra ise gıda karnesi uygulamaları başlatılacak, kentli işçilerin NEP'e yönelik tavırları karşıtlığa dönecektir.⁵⁶ Bu dönemde Stalin'le ittifak içinde sol muhalefetin ezilmesi işini yürüten Bukharin ise, görüşlerinde kapsamlı bir revizyona gidecek durumda değildir. Sanayileşmede belirli bir hızlanmanın gerekliliğini kabul etmekle birlikte, bunun nasıl gerçekleşeceği-ne dair hiçbir ciddi teorisi yoktur.

NEP öncesi Bukharin'in “anarşist” olarak kabul edilmesi ne kadar yanlışsa, 1929 yılındaki Bukharin'in “liberal” kabul edilmesi de o kadar hatalıdır. Bukharin anarşizmden liberalizme geçiş yapmış değildir. Daha ziyade, aynı ekonomist bakış açısını ve mekanik teoriyi sürdürmeye çalışmıştır. Politik düzeyin gereklerine karşı kör kalan, toplumsal güçlerin dinamiklerini ekonomik veriler üzerinden kavramaya çalışan bu tarz bir yaklaşım, Lenin'in Ekim devrimi öncesinde ulusal sorun konusundaki tartışmalarda bile eleştirisini çekmiştir. Bukharin'in gençliğinde izlediği varsayılan “solcu” çizgi asla anarşizan türde bir solculuk değildir; daha ziyade devlet-merkezli, ekonomist bir solculuktur. Kafa karıştırıcı olması bu yüzden. Reformizmden sakınır, demokratizm tuzağına düşmez, ama olayları aşırı basitleştirme ve sınıf mücadelesini küçümseme tehlikesi barındırır.

55 Kozlov, “Nikolai Ivanovich Bukharin: Reconsiderations on a ‘neo-Narodnik litterateur’”, s. 45-46.

56 Dobb, “The Discussions of the Twenties on Planning and Economic Growth”, s. 208. Ayrıca bkz. G.A. Bordiugov ve V.A. Kozlov, “The Turning Point of 1929 and the Bukharin Alternative”, *Soviet Studies in History*, Vol. 28, No 4, 1990, s. 18.

Bukharin’de mekanizm ve dengencilik

Mussolini’nin zindanında sabırla defterlerini dolduran büyük İtalyan Marksisti Antonio Gramsci’nin, Bukharin’in *Tarihi Maddecilik* kitabını pozitivist bularak eleştirdiği bilinir.⁵⁷ Bukharin’in NEP döneminin başlarında yazdığı ve kitleler için bir eğitim materyali olarak kurguladığı bu el kitabının alt başlığı, *Bir Sosyoloji Sistemi*’dir. Yapıtın ilk bölümünde, toplumsal bilimler tarihsel ve sosyolojik olmak üzere iki gruba ayrılır ve sosyolojiye, en soyut ve genel yasaları açığa çıkarması nedeniyle üstün bir paye biçilir. Bukharin’e göre Marksizm, daha doğrusu tarihsel maddecilik, toplumun genel yasalarını ortaya koyan, dört dörtlük bir sosyolojidir. Dahası, bu yasalar tıpkı doğa bilimlerindeki gibi nedenselliğe dayalı yasalardır. Buna karşılık Gramsci, Marksizmin bir tarihselcilik olduğunu öne sürecek, ayrıca doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasında yöntemsel özdeşlik kurma anlamına gelen pozitivistliğe şiddetli bir itiraz getirecektir.

Bu tartışma, genel anlamıyla, aslında sosyal bilimlerde ve felsefede sık karşılaşılan bir yöntemsel sorunun Marksizm içindeki yansımasıdır. Tarih ile iktisat, ampirizm ile rasyonalizm, tümevarım ile tümdengelim arasındaki geleneksel ikilem, Bukharin’in iktisat eğitimi aldığı Avusturya’da 19. yüzyıl sonunda gerçekleşen ünlü “yöntem tartışması”nın (*Methodenstreit*) ana konusudur.⁵⁸ Karşımıza bazen felsefede rastlantı ile zorunluluk ayrımı biçiminde, bazen siyasette iradeci ve determinist eğilimler arasındaki bir çekişme kılığında da çıkan bu tartışmada, çok kabaca, Bukharin’in savunduğu “sosyolojik”, yapısalcı, rasyonalist çizginin genellikle siyasal öznelliğe fazla alan bırakmayan, determinist bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Nitekim Bukharin’e göre, doğada ve tarihte ne bir rastlantı ne de özgür irade diye bir şey vardır, yalnızca henüz nedenini bilmediğimiz olaylardır bunlar; ama ilke olarak her şeyin nedenini bulabiliriz. Bir başka deyişle, Bukharin rastlantıya karşı zorunluluğu, iradeciliğe karşı determinizmi, ampirizme karşı rasyonalizmi vb. savunur.⁵⁹ Oysa diyalektikte, olguların her iki yönü de dikkate alınır:

---

57 Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s. 273 vd. Fakat Gramsci’nin hegemonya kavramını ve başta köylülük olmak üzere diğer sınıflarla kurulacak ittifakları merkeze alan politik kavrayışı, aslında Bukharin’in temsil ettiği çizgiye çok uzak değildir. Bkz. McNally, “Revisiting the Gramsci-Bukharin Relationship: Neglected Symmetries.”

58 Yöntem tartışmasında, Alman Tarihçi Okulu diye anılan ve liberalizme karşı çıkan gelenekten Gustav Schmoller ile marjinalist iktisadı ilk formüle edenlerden biri olan liberal Carl Menger karşı karşıya gelmiştir. Schmoller sosyal bilimde evrensel yasalar bulunmadığını ve dolayısıyla teorilerin ampirik araştırmalara dayanması gerektiğini savunurken, Menger iktisat teorisinin tümdengelmisel niteliğini vurgulamıştır. O dönemde İngiltere’de de benzer terimlerle yürütülen bu tartışmanın arka planında, sanayi kapitalizmine özgü serbest ticaret politikasını evrensel yasalara dayandırmaya çalışan liberal yaklaşım ile yeni sanayileşen Almanya gibi ülkelerdeki daha korumacı-devletçi eğilimler arasındaki çekişme yatar.

59 Bukharin, *Historical Materialism*, 2. bölüm. Ayrıca bkz. Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev: Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 1979, s. 277-278; Maurice A. Finocchiaro, “Philosophical Theory and Scientific Practice in Bukharin’s Sociology”, *Studies in Soviet Thought*, Vol. 21, No

rastlantılar, özel unsurlar, olasılıklar reddedilmez.

Gramsci'nin Bukharin'e yönelik "pozitivizm" eleştirisi, salt sosyal bilim alanına dair bir mesele değildir. Bukharin gerçekten de, doğa bilimleri ile sosyal bilimi aynı yöntemsel temelde birleştirmeye çalışır. Toplumu bir mekanizma gibi kavrar. Bu çabasında esas olarak Alexander Bogdanov'un idealist bilimciliğine dayanmış, Bogdanov'un fikirlerine uzun süre büyük bir yakınlık duymuştur.⁶⁰ Bogdanov ise, bilindiği gibi, Lenin'in *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*'de kıyasıya eleştirdiği düşünürlerden biridir (1909'da Bolşevik Partisi'nden atılmıştır).

Bogdanov, doğa ve toplum bilimlerini sonraları "tektoloji" adını verdiği genel bir sistem yaklaşımında birleştirmeye çalışmıştır. Buna göre her şey bir sistem olarak görülebilir ve bu nedenle her şey belirli yasalara uyar. Dolayısıyla, felsefeye ve hatta diyalektiğe gerek yoktur. Felsefe ömrünü tamamlamıştır ve Bogdanov'un ampiryo-monizm dediği bir geçiş felsefesinin ardından, yerini tektolojiye bırakacaktır. Lenin, Bukharin'in bu tip görüşlere ilgi göstermesini eleştirecek, 1920 yılında gönderdiği bir notta "Bogdanov seni kandırmış, eski tartışmaları ısıtıp getiriyor, sen de kanıyorsun!" diye yazacaktır.⁶¹

Sistem yaklaşımlarının Bukharin'in düşüncesi üzerindeki etkisi, özellikle "denge" kavramına verdiği merkezi önemde ortaya çıkar. Aslında Bukharin'in erken dönem yapıtlarında bu kavram yer almaz. Örneğin, yazımı 1914 yılında tamamlanan *Aylak Sınıfın Ekonomik Teorisi* başlıklı kitabında veya *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*'nde "denge" kavramı neredeyse yoktur.⁶² *Aylak Sınıfın Ekonomik Teorisi*, Avusturya Okulu iktisatçılarının ve özelde Eugen von Böhm-Bawerk'in Marksist açıdan eleştirisi. Gelgelelim 1918 sonrasında Bukharin, Marksist diyalektikte temel önem taşıyan çelişki kategorisini denge kavramı ile karşılamaya çalışmaya başlar. Oysa denge kavramı, eleştirdiği burjuva iktisatçıların temel kavramıdır! Kuşkusuz, sosyal bilimlerde kullanıldığı biçimiyle denge nosyonu açıkça doğa bilimlerinden, özelde Newton mekaniğinden alınmadır. Bukharin'in durumunda ise bir yandan "sosyolojik" bir analiz yapma isteği, bir yandan da iktisatta denge kavramının kullanılıyor olması bu konuda belirli bir rahatlık getirmiş gibi görünmektedir.

Bukharin'in etkilendiği diğer düşünürler, 20. yüzyıl başında Marksizme karşı şiddetli bir saldırı başlatan sosyologlardır.⁶³ Fransa'da Emile Durkheim, Almanya'da Max Weber, İtalya'da Benedetto Croce ve Vilfredo Pareto gibi sosyo-

2, 1980, s. 168.

60 Bukharin'in Bogdanov'dan nasıl etkilendiği konusunda şu kaynaktan yararlanılmıştır: Oksana Mihailovna Mintus, *Evolyuetsiya Filosofskih Vzgliyadov N.I. Bukharina*, doktora tezi, Nijnivartovsk, 2002, <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/473/1/urgu0159Ds.pdf>.

61 Mintus, a.g.e., s. 12-13.

62 Nikolai Bukharin, *The Economic Theory of the Leisure Class*, New York: International Publishers, 1927.

63 Mintus, a.g.e., s. 32.

loglar, tarihe ve topluma ilişkin olarak Marksizme alternatif açıklamalar getirmiş, örneğin sınıf kavramı yerine “statü grupları” gibi kavramlarla analiz yürütmüştür. Bukharin’in Marksizmi bir sosyoloji olarak kavrama girişimi, bir yandan bu yeni düşüncelere karşı bir atak çabası, ancak diğer yandan da sosyolojinin Marksizm üzerindeki etkisinin açığa vurulmasıdır.

Burada kritik soru, Bukharin’in neden yeni bir yöntem arayışına girdiğidir. Örneğin Lenin açısından Marksizme “sosyoloji” demek neredeyse bir hakarettir. Oysa Bukharin farklı bir perspektif geliştirme çabası içindedir. Bunun nedeni özgün olma arayışı değildir. Herman Schmid, Marksizmin ilk iki kuşağının temelde eleştirel bir teoriye ve pratiğe dayandığını, oysa Bukharin’in kuşağı için sorunun artık yalnızca devirmek değil, yeni bir düzen kurmak olduğunu hatırlatır.⁶⁴ Bu nedenle daha yapısal, özneye değil sisteme öncelik veren bir yaklaşım gerekli olmuştur. Bir başka deyişle, eleştirel bakış diyalektiğe dayanabilir, ama sorun “pozitif” bir bilim ortaya koymaksa eleştiriden başka bir şey gerekir. Bu yorum, Bukharin’in Ekim devrimi sonrasında “denge” teorilerine yönelmesinin arkasındaki kaygıları kısmen açıklar, ama yaşamının son yapıtının (hapishanede yazdığı *Felsefi Bezemeler*) “baştan sona diyalektik” oluşuyla neden övündüğü belirsiz kalır.

Yöntem tartışmaları soyut, önemsiz, “olmasa da olur” şeyler değildir. Büyük devrimci kuşak için kavramlar birer silah, felsefi tartışmalarsa hayati sorunlar olmuştur. Hücrelerinde ölümü bekleyen bir mahkûmun Hegel’in *Tinin Görüngübilimi* yapıtı üzerinde çalışması; veya Birinci Dünya Savaşı’nın kan ve yıkım ortamında Avrupa’nın göbeğinde bir devrimci parti önderinin her akşam oturup *Mantık Bilimi*’nin kategorik inceliklerini araştırmaya girişmesi ancak böyle anlaşılabilir. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği’nde erken dönem planlama çabalarının -neredeyse zorunlu olarak- denge kavramları ile yürütüldüğünü anımsamakta yarar var. Yöntem tartışması son derece **pratik** bir sorun olarak ortaya çıkmıştır: Marx’ın yeniden üretim şemalarından hareket edilmiş, sektörler arasındaki girdi-çıkıtı bağlantılarına bakılmış, dengeyi sağlayacak oranların peşine düşülmüştür. Bogdanov’dan etkilenen yalnızca Bukharin değil, neredeyse 1920’lerin bütün bir Sovyet iktisatçıları kuşağıdır. Fakat tüm tartışmalar 1929 sonrasında kesilecektir. Stalin’in Aralık 1929’da tarım uzmanlarının bir kongresinde denge teorisini anti-Marksist ve “günlüç” ilan etmesinin ardından, teoriyi savunan V.G. Groman ve V.A. Bazarov gibi önemli iktisatçılar tutuklanacak; teorileri yaşamdan koparmanın mümkün olmadığı, bir kez daha ve polisîye tedbirlerle kanıtlanacaktır.⁶⁵

Bukharin’e dönersek, denge (**equilibrium**) kavramını 1920’den başlayarak en azından 1928’e kadar kullandığını görürüz. Buna göre, kapitalizmde dengenin her

64 Herman Schmid, “Bukharin’s Theory of Society”, Theodor Bergmann, Gert Schaefer, Mark Selden (ed.) *Bukharin in Retrospect*, New York: M.E. Sharpe içinde, 1994, s. 223-224.

65 A.A. Belykh, “A.A. Bogdanov’s Theory of Equilibrium and the Economic Discussions of the 1920s”, *Soviet Studies*, Vol. 42, No 3, 1990.

bozulması üretici güçlerde azalmaya yol açar. Kapitalizmde dengeler daima yıkım süreçlerine dayanır. Marx'ın ortaya koyduğu değer yasası, Bukharin'de denge yasası haline gelir. *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*'nde Pyatakov'la birlikte yazdığı teorik bölümde (dokuzuncu bölüm) şu tür açıklamalar yer alır:

Değer yasası basit meta üretimi sisteminin denge yasasıdır. Üretim maliyeti yasası, uyarlanmış meta sisteminin, kapitalist sistemin denge yasasıdır. Piyasa fiyatları yasası, bu sistemin salınımları yasasıdır. Rekabet yasası, bozulan dengenin sürekli yeniden kuruluş yasasıdır. Krizler yasası, sistemdeki dengenin periyodik olarak bozulup, yeniden kuruluşu yasasıdır.⁶⁶

Tarihi Maddecilik başlıklı kitabının temel (beşinci, altıncı ve yedinci) bölümleri de denge teorisine ayrılmıştır: toplumla doğa arasındaki denge, toplumun ögeleri arasındaki denge, dengenin bozulması ve yeniden kurulması. Buna göre, bir toplum, dışında yer alan doğa ile sürekli etkileşim içindedir. Bu etkileşimde yaşanacak dengesizlikler, toplumda “iç” dengesizliklerin yaşanması anlamına gelir. Toplumu oluşturan unsurlar ise şeyler, kişiler ve fikirlerdir. Bu üç unsur arasında belirli bir dengenin var olması gerekir. Toplumun üretici güçleri geliştikçe, doğa ile kurulan denge bozulur ve bu zorunlu olarak toplumsal yapının da değişmesini getirir. Tarihsel değişimin motoru, bu görüşte, üretim araçlarının gelişmesidir.⁶⁷ “Buhar çağı burjuva, elektrik çağı ise sosyalizm çağıdır.”

Buharin'in tezlerini ayrıntılı olarak izlemek gereksizdir. Zira kendisi de daha sonra denge kavramlarına dayalı çerçeveyi ve bu terminolojiyi terk etmiştir. Tüm bu kavramsal çabadan geride kalan, teknolojik determinist, mekanik ve kaba bir Marksist “sosyoloji” girişimidir. Bu girişim burjuva doğa bilimlerinin maddeciliğine dayanmış ve toplumsal süreçlerin evriminde teknolojiye abartılı bir belirleyicilik atfetmiştir. Macar Marksist düşünür Georg Lukács'a göre Bukharin, *Tarihi Maddecilik* yapıtında, “Doğa bilimlerinin ve onların yöntemlerinin tarihsel maddeci bir eleştirisini yapmak, yani onları kapitalist gelişmenin ürünleri olarak sergilemek yerine, bu yöntemleri toplumun incelenmesine duraksamadan, eleştirel olmayan, tarihsel olmayan ve diyalektik olmayan bir biçimde genişletmiştir.”⁶⁸

Fakat bu kavrayış basitçe ortadan kalkmış ve yerini diyalektik yaklaşımlara bırakmış değildir. Sovyetler Birliği'nde 1920'lerde mekanik yaklaşımı savunanlarla onları eleştirenler arasında yürütülen son derece canlı tartışmalar, Nisan 1929'da Moskova'da düzenlenen bir konferansta mekanistlerle formalistlerin (Abram Deborin'in idealist diyalektik okulu) resmi düzeyde mahkûm edilmesiyle kesilecektir.⁶⁹ Felsefe tartışmaları tepeden kararnamelerle ve zor yoluyla çözümlenecek-

66 Bukharin, *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, s. 108.

67 Bukharin, *Historical Materialism*, 6. Bölüm, altbölüm j.

68 Georg Lukács, “Technology and Social Relations”, *New Left Review*, 1/39, 1966 [1923], s. 33-34.

69 Bkz. Emery, “Dialectics versus Mechanics. A Communist Debate on Scientific Method”, s. 10-12; Finocchiaro, “Philosophical Theory and Scientific Practice in Bukharin's Sociology”, s. 144.

tir. Daha sonraki dönemlerde ise diyalektiğe sözde saygı gösteren, ancak gerçekte teknolojik determinist karakterde bir resmi anlayış kuvvetli biçimde yerleşecektir. Örneğin Marksist teori üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin çelişmeli birliğini vurguluyorsa buna itiraz getirilmemiş, fakat fiiliyatta üretim güçlerinin gelişimine öncelik verilmiştir. Böyle bir toplumun düşünsel üstyapısı ise genel itibarıyla tek-yanlılıkla, eleştiriden duyulan korkuyla, dogmatizmle, somut durumun somut analizi yerine şablonların geçirilmesi ile maluldür.

Sonuç

Bukharin'in diyalektiği denge terimleriyle yeniden yorumlamaya çalışan Marksist bir sosyoloji kurma girişimi başarısızlığa uğramıştır. Mekanik yaklaşım dünyanın tek-yanlı biçimde kavranmasına ve bunun sonucunda politik yanlışlara yol açar. Kuşkusuz, yanlış yapmak korkulacak bir şey değildir ve Marksistler kendi yanlışlarından öğrenmeye çalışırlar. Bu çerçevede, Bukharin'in yanlışları da tüm Marksistler için öğretici dersler içermektedir. Yazıda Lenin'in Bukharin'e getirdiği diyalektik olmama eleştirisi bir miktar açılmış ve yorumlanmıştır. Diyalektiğin yalnızca eski dünyayı yıkmak için değil, yeni bir dünyayı kurmak için de rehber olması gerektiği hiç duraksamadan söylenebilir.

Diyalektik, sağduyuya saçmalık olarak görünür. Zira ilk bakışta birbirine cepheden karşıt olan unsurlar arasında gerçekte iç bağıntılar bulunduğunu öne sürer. Gelişme sürecinde, bu unsurlar kimi zaman, bazı bakımlardan, tam da karşıt oldukları şeylere dönüşürler. Örneğin, emperyalizmle birlikte batı ülkelerinde işçi sınıfının bir bölümü "işçi aristokrasisi"ne dönüşür, buna bağlı olarak "burjuva işçi partileri" ortaya çıkar. Veya yine emperyalizmle birlikte, ulusal sorun patlamalı bir önem kazanır; emperyalizm kendi karşıtını doğurur, tüm dünyada emperyalizme karşı direnç noktaları oluşur. Milliyetçilik sosyalizmin azılı düşmanıdır, ama belli bazı bağlamlarda ve emperyalizme karşı mobilize olduğu ölçüde, devrimci bir karakter de kazanabilir. Kısacası kendi içinde somut olarak analiz edildiğinde, her somut durumda ilk bakışta fark edilemeyecek devrimci potansiyeller kaynaşır durur. Devrimci politika bunları diyalektik bir bakışla tespit edip işleme sanatıdır. Gerek Türkiye ve gerekse dünya devrimci hareketi açısından, bu sanatın öğrenilmesinde ve pratik içinde geliştirilmesinde sonsuz yarar vardır.

Lenin'in vasiyetinde Bukharin'i diyalektik eksikliği açısından eleştirmesi, hem onun bu sanatta henüz geri bir konumda olduğunu düşündüğünü, hem de ondan beklentilerinin yüksekliğini gösterir. Bukharin'in politik sahnede etkili olduğu dönemde bu beklentileri karşılayamadığı açıktır. Gelgelelim, bu yalnızca Bukharin'in değil, aslında tüm devrimci Marksistlerin görevidir. Bukharin'in mekanik düşüncelerinde karşımıza çıkan şey, ne yazık ki Marksist geleneğin neredeyse tamamına hâkim olan akıl yürütme alışkanlıklarıdır. Marx'ın başka bir bağlamda söylediği cümleyi uyarlarsak, anlatılan bizim hikâyemizdir.